

Takıyyüddîn Ahmed El-Makrîzî'nin "Es-Sülûk Li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk" Adlı Eserinde Eyyûbîler

Zafer Ümit Kolukısa^{a, b}, İlhan Erdem^c

Özet

Müslüman tarihçiliğinin yeni bir boyut kazandığı Memlükler döneminde yetişen müelliflerin başında gelen Makrîzî, ortaya koyduğu "Es-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk" adlı eserinde, kendisinin de mukaddimesinde belirttiği gibi Mısır bölgesinde hüküm sürmüş olan Kürt, Türk ve Çerkes hükümdarlar ile onların döneminde cereyan eden olayları ve rivayetleri kronik tarih yazım sistemiyle ele almaktadır. Eser, hem Eyyûbî ve Memlükler tarihini inceleyenler hem de Suriye ve Mısır bölgesiyle ilgili çalışmalar yapan araştırmacılar açısından da önemli bir bilgi kaynağıdır. Çalışmamızın ana konusu olan Eyyûbîler kısmı; onların nesebi meselesi ve Selâhaddin Eyyûbî döneminden Turan Şah'ın ölümü üzerine karısı Şecerüddür'ün Emir İzzeddin Aybeg ile evlendiği zamana kadar olan dönemde yaşanan hadiseleri kapsamaktadır. Hadiseler yıl yıl nakledilirken, Haçlı Seferleri zamanında Eyyûbîlerin ve diğer idari unsurların Selâhaddin Eyyûbî döneminden başlayarak siyasi, sosyal ve iktisadi şartları detaylıca tasvir edilmektedir.

Anahtar Kelimeler

Eyyûbîler
Selâhaddin Eyyûbî
Haçlı Seferleri
Kudüs'ün Fethi

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 23.06.2022
Yayın Tarihi: 24.06.2023
Doi: 10.18026/cbayarsos.1134521

The Ayyubids in Taqî al-Dîn Ahmad al-Maqrîzî's Work Titled "Kitâb al-Sulûk li-Ma'rifat Duwal al-Mulûk"

Abstract

Makrîzî, who is one of the leading authors, who grew up in the Mamluks period when Muslim historiography gained a new dimension, as he stated in his preface, he deals with the Kurdish, Turkish and Circassian rulers who ruled in the Egyptian region and the events and narrations that took place during their period with the chronicle historiography system in his work titled "Kitâb al-Sulûk li-Ma'rifat Duwal al-Mulûk". The work is an important source of information both for those who study the history of the Ayyubids and Mamluks, and for researchers who work on the Syria and Egypt region. The Ayyubids part, which is the main subject of our study covers the issue of their ancestry and the events that took place in the period starting from the period of Saladin until the marriage of Shajar al-Durr with Emir Izz al-Din Aybak after the death of Turanshah. While the events are reported year by year, the political, social and economic conditions of the Ayyubids and other administrative elements during the Crusades, starting from the time of Saladin, are also described in detail.

Keywords

Ayyubids
Saladin
Crusades
Conquest of Jerusalem

About Article

Received: 23.06.2022
Published: 24.06.2023
Doi: 10.18026/cbayarsos.1134521

^a zukolukisa@ankara.edu.tr

^b Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-8047-2301.

^c Prof. Dr., Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı.

Giriş

M. 1171 yılında Selâhaddin Eyyûbî tarafından kurulan, M. 1250 yılında Melik Turan Şah'ın öldürülmesi ile tarih sahnesinden kaybolan Eyyûbîler, yetmiş dokuz yıl (Makrîzî'ye göre seksen bir yıl) süren kısa saltanat dönemlerinde Mısır, Şam, el-Cezire ve Yemen bölgelerine hakim oldular. Türk devlet geleneğine göre teşkilatlanmış Eyyûbî Devleti, Türk, Kürt ve Arap unsurlardan oluşmaktaydı. Eyyûbîler kurulduğunda bölgede bulunan Müslümanlar arasında birlik ve beraberlik bozulmuştu. Bununla beraber Papa önderliğinde kurulan Haçlı birliği Kudüs'ü fethetmiş ve İslâm dünyasını sürekli olarak tehdit etmekteydi.

Eyyûbîler saltanatları boyunca öncelikle kutsal kent Kudüs'ün Haçlılardan kurtarılması, onların geldikleri topraklara geri gönderilmesi ve dağılmış olan Müslüman birliğinin yeniden tesis edilmesi için çaba harcadılar. Bu sebeple III., IV., V., VI., ve VII. Haçlı Seferleri'ni bertaraf etmek zorunda kaldılar. Kuzey ve doğu bölgelerinde bulunan büyük-küçük devlet ya da emirliklerle hakimiyet mücadelesi verdiler. Saltanatlarının son döneminde de Doğu'dan gelen Moğol akınları ve onların önünden kaçan Harezmşah ve Türkmenlerin göç dalgaları ile meşgul oldular. Tüm bu hadiseler yaşanırken de kendi aralarında taht ve topraklar için kavga etmeyi ihmal etmediler.

Eyyûbîler dönemine ait yaşananlar birçok tarihçi tarafından ya görgü tanığı olarak ya da rivayet edilenlerden faydalanılarak kaleme alınmıştır. O dönemi kayıt altına alan tarihçilerden birisi de Makrîzî olmuştur. Arapça olarak kaleme aldığı "*Es-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-mülûk*" adlı eserinin "*Eyyûbîler*" kısmında dönemle ilgili siyasî tarihi, devlet teşkilatını ve sosyo-kültürel hayatı ayrıntılarıyla ele almaktadır. Genelde Eyyûbîler ile ilgili yapılan çalışmaların çoğunluğunu Selâhaddin Eyyûbî ile ilgili konular oluşturmaktadır. Selâhaddin Eyyûbî sonrası dönemle ilgili az sayıda çalışma bulunmaktadır. Eyyûbîler döneminin tamamını kapsamaması ve Selâhaddin Eyyûbî sonrası onu takip eden ardılları ile onların saltanatları hakkında değerli bilgiler ihtiva etmesi bakımından *es-Sülûk*, bu hanedanlık üzerinde inceleme yapmak veyahut bilgi sahibi olmak isteyen akademisyenler ve diğer okurlar için önemli bir me haz niteliği taşımaktadır. İlk olarak Arapça dilinde kaleme alınmış olan eserin Eyyûbîler bölümünün Fransızca ve İngilizce tercümeleri mevcut iken, tarafımdan doktora tez çalışması olarak Türkçeye tercümesi yapılmıştır. Bu makalede de doktora tez çalışmamızın konusunu oluşturan *es-Sülûk*'un birinci cildinde mevcut "*Eyyûbîler*" döneminde vuku bulan hadiselerin siyasi, sosyal ve iktisadi açıdan değerlendirilmesi yapılmıştır.

1. Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed El-Makrîzî ve Tarihçiliği

Eyyûbî Devleti'nin devamı olan Memlûk Devleti (H. 648/M. 1250-H. 923/M. 1517), kuruluşundan on yıl sonra dünyaya korku salan ve bölge için en önemli bir tehdit haline gelen Moğolları H. 658 (M. 1260) yılında Aynicâlût Savaşı'nda mağlup ederek kötüye giden İslâm dünyasının kaderini değiştirmeyi başarmıştı. Yaklaşık üç yüzyıl boyunca diyarın önde gelen kentlerinden Mısır, Şam ve Hicaz'ı kontrolleri altında tutmayı başardılar ve bu süre zarfında elde ettikleri siyasi ve askeri başarıların yanında parlak bir ilmi faaliyetin de yaşanmasına öncülük ettiler. Memlûk toprakları artık Moğol istilası, Haçlı Seferleri ve diğer etmenlerin sebep olduğu zulüm ve kargaşa ortamından kaçan çok sayıda değerli ilim adamı için sığınacakları ve ilmi faaliyetlerini devam ettirecekleri güvenli bir liman olmuştu (Yiğit, 2004, s. 90-97).

Abbâsîler döneminin ilim merkezi olan Bağdat yerini Memlûklerin başkenti Kahire'ye bırakıyordu. İslâm dünyasının hiçbir devrinde görülmeyen sayıda, birçok ilim alanında önemli alimler ve eserler ortaya çıktı. Diğer ilim dallarının yanı sıra tarih alanında da İbn Tağrıberdî, es-Sehâvî, İzzeddin b. Şeddâd, Ebu'l-Fida, Kalkaşendî, İbn Kesîr, İbn Arabşah, Aynî, İbn Haldûn ve birçok önemli ilim adamı bu dönemde yetişti (Yiğit, 1994, s. 36-37). Makrîzî de bu dönemde yaşamış önde gelen ilim adamları arasında yer almaktadır. İbn Haldûn ekolünden gelen ve onun öğrencisi olan Makrîzî, Ortaçağ'da yetişmiş Mısır tarihinin en seçkin tarihçilerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır (Ziyade, 1993, s. 226; Seyyid, 2003, s. 448-451).

Makrîzî H. 766 (M. 1364-65) yılında Kahire'de bulunan Burcuvân semtinde dünyaya gözlerini açmıştır. Ailesi günümüz Lübnan'ında Ba'lebek kentine bağlı Makârize semtinden göç etmiştir. Ahmed bin Ali, göç edilen Makârize semti dolayısıyla Makrîzî ünvanıyla tanınmıştır (Ziyade, 1993, s. 221-222; Seyyid, 2003, s. 448). Küçük yaşlardan itibaren aldığı eğitimler, gençlik yıllarından itibaren devlet kademelerinde ifa ettiği memuriyetler sayesinde edindiği tecrübeler Makrîzî'nin ilerleyen zamanlarda birçok eser vücuda getirmesini sağlamıştır. Makrîzî'yi önemli bir ilim adamı yapan özelliklerin başında; onun ilmi çalışmalarında konuyu en ince ayrıntısına kadar irdelemesi, alıntılarını ve gözlemlerini olduğu gibi aktarması gelmektedir. Mısır'ın önde gelen tarihçileri arasında yer alan ve bu alanda bir ekol yaratan Makrîzî, tarih alanının yanı sıra hadis, fıkıh vb. diğer ilim alanlarında da çalışmalar yapmış ve birbirinden değerli eserler vücuda getirmiştir. Bu eserlerin bazıları zamanla kaybolmuş, bazıları da günümüze kadar varlığını sürdürebilmiştir. "*El-Hıtatü'l-Makrîziyye*", "*İttiâzü'l-hunafâ bi-ahbâri'l-Fâtımîyyîn el-hulefâ*", "*El-Mukaffa'l-kebir*", "*İğâsetü'l-Ümme bi-Keşfi'l-ğumme*", "*el-Haber Ani'l-beşer*" ve "*Şüzürü'l-Ukûd fi Zikri'n-Nukûd*" onun başlıca eserleri arasındadır (Günaltay, 1991, s. 352-357; Ziyade, 1993, s. 221-222; Seyyid, 2003, s. 449-450).

Müslüman tarihçiler Memlûkler döneminde diğer dönemlere nispeten standartların üstünde bir performans sergilerken, bu tarihçiler arasında Takiyüddin Ahmed el-Makrîzî'nin çalışmaları da dikkatleri üzerine çekmektedir. Çünkü o kişisel olarak tarihin amacını "*el-Haber ani'l-beşer*"de "*dünyada bir zamanlar neler olduğu hakkında bilgi vermek*" olarak tanımlamış ve çalışmalarını bu ideoloji üzerine gerçekleştirmiştir. Onun Mısır'da yeni bir tarih ekolü oluşturduğu ve kendisinden sonra gelen tarihçilere de örnek teşkil ettiği hem çağdaşları hem de günümüz ilim adamları tarafından kabul görmektedir. *Es-Sülûk*'u neşreden değerli Mısırlı akademisyen Prof. Muhammed Mustafa Ziyade, Makrîzî'nin döneminde bulunan Müslüman tarihçileri arasında en iyisi ve *es-Sülûk*'un de en kıymetli eserler arasında olduğunu değerlendirmektedir (Broadhurst, 1980, s. xvii.).

Faziletli ve dindar bir adam olan Makrîzî, genel olarak tarafsız ve güvenilir bir tarihçidir. Vuku bulan olayları tüm ayrıntıları ile cesurca dile getirmektedir. Her şeyi, olduğu gibi ve içten bir şekilde aktarmaktadır (Günaltay, 1991, s. 353). Çalışmalarında muhtesip, vali, hâcib, üstâdâr ve kadınlara yönelik yaptığı ağır tenkitler bu tür cesur davranışlarına örnek olarak verilebilir (Ayaz ve Düzenli, 2018, s. 31). Konuları, kaynağından araştırıp tetkik etmesinin yanı sıra gözlem yapmaya da önem vermiştir. Yeni çalışmalarında eski çalışmalarına atıflarda bulunmayı ihmal etmemiştir. Siyasî tarih yanında iktisat tarihi, kültürel ve sosyal tarihe dair çalışmaları ile tanınmıştır. Yaşadığı dönemde âdet olduğu üzere düşmanı olan Frenklere karşı biçimsel olarak eleştiriler yaparken, inancını ön plana koyan ön yargular ve dindarlıktan kaçınmıştır.

Makrîzî kronik tarih yazım sistemini takip etmiştir. Ki bu şekilde birbirini takip eden yıllık kısımlardan oluşan olaylar kronolojik olarak tarif edilmiştir. Her bir yıl: "Bu yılda.....," diye başlar ve bundan sonra olaylar "ve içinde (örneğin, aynı yılda)" diyen kelimelerle bu belirli olan yıl içerisinde birleştirilerek kaydedilmiştir. Bu özel kronolojik tarih yazımı Taberî (ö. H. 310/M. 923) tarafından geliştirilmişti. Onun tarih anlatımı dünyanın yaratılışıyla başlar ve H. 302 (M. 915) yılına kadar devam eder (Fayda, 2011, s. 92-94; Merçil, 2001, s. 745-752). İbnü'l-Esîr (ö. H. 630/M. 1233) ve Ebû'l Fidâ (ö. H. 732/M. 1331) gibi sonraki tarihçiler kendi zamanlarında olan olayları izah etmek suretiyle birbirini takip eden kronolojik yıllıkları devam ettirmiştir. Bu zaman sisteminin en büyük mahzuru gelişiminin kısıtlanması ve seçilen bölümlerin ve mevzuların eleştirel analizlerinin yapılamaması olmuştur (Broadhurst, 1980, s. xviii; Özaydın, 2020, s. 64-66).

2. Es-Sülûk Li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk

Es-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-mülûk'un Türkçe manasını genel olarak "Hükümdarların Ülkelerini Tanıma Usulleri" şeklinde verebiliriz. *Kitab es-Sülûk* dört cilt halinde kaleme alınmıştır. Eserin el yazması nüshaları İstanbul Yeni Cami, Ayasofya, Köprülü, Fatih kütüphaneleri, Londra British Museum Kütüphanesi, Oxford Üniversitesi Bodleian Kütüphanesi ve Paris Fransa Milli Kütüphanesi gibi dünyanın önde gelen tarihi kütüphanelerinde mevcut bulunmaktadır (Kanat, 1991, s. 22). Eser ilk olarak Quatremere ve Blochet tarafından Fransız diline tercüme edilmiştir. Quatremere ve Blochet'in tercümelerinden beri, Mısırlı alim Mustafa Ziyade'nin onların bilmediği, Makrîzî'nin kendi el yazısıyla yazmış olduğu mükemmel değerde bir esere rast gelmesi büyük şans olmuştur. Müellifin kendi eliyle yazdığı bu yazma eser, 887 numaralı olarak İstanbul'daki Yeni Cami Kütüphanesi'nde mevcut bulunan eserdir. Ziyade'ye göre rast geldiği yazmalar orijinal dört ciltlik serinin ilk bölümüdür. Bu sebeple Quatremere ve Blochet tarafından tercüme edilen dönemi kapsamaktadır (M. 1309'a kadar uzanan onlar tarafından kullanılan yazmalar hariç). Orta dereceli bir açıklıkta nesih eliyle yazılmıştır ve birinci cilt M. 1304 yılında sona ermektedir. Ne Quatremere ne de Blochet farklılıkları kontrol etmek, sayfalardaki rutubet, soluklaşma ve yapışmaların sebep olduğu eksiklikleri gidermek, müstensihnin hatalarını ve yanılmalarını düzeltmek için bu yazma nüshalardan faydalanamamıştı. Ziyade, zamanla oluşan tahribatların sebep olduğu eksiklikleri gidermek ve anlaşmazlıkları çözmek için Yeni Cami metinleriyle karşılaştırma yapmak için 1726-28 numaralı Paris Fransız Milli Kütüphanesi'nde bulunan el yazması nüshaları kullanmıştır (Broadhurst, 1980. s. xxxii-xxxiii).

Es-Sülûk, Muhammed Mustafa Ziyâde ve Saîd Abdülfettâh Âşûr tarafından toplam dört cilt, on iki bölüm halinde derlenerek Kahire'de neşredilmiştir. Makrîzî, birinci ve ikinci ciltte kendisinden evvel cereyan eden hadiselerin şahidi olmamıştır. Fakat, üç ve dördüncü ciltte vuku bulan hadiselerin büyük bir çoğunun çağdaşı ve görgü tanığıdır (Kanat, 1991, s. 5). Makrîzî, *es-Sülûk* adlı çalışmasına kısa bir mukaddime girişiyle başlamaktadır. Müteakiben İslâmiyet öncesi toplumlar ve mensup oldukları dinleri hakkında özet bir bilgi verdikten sonra Eyyûbî saltanatına kadar süre gelen İslâm tarihinden de kısaca bahsetmektedir. Bu bölümde Hz. Peygamber, dört halife, Emeviler, Abbasiler, Büveyhoğulları ve Selçuklu Sultanlığı konu edilmektedir. Sonra da H. 568 (M. 1172) yılından itibaren ilk Eyyûbî sultanı Salâhaddin Eyyûbî'den başlayarak Mısır bölgesinde hüküm süren tüm Eyyûbî ve Memlük sultanlarının saltanat dönemlerini kronolojik olarak H. 844 (M. 1441) yılının sonuna kadar ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Ayrıca eser, Osmanlı Devleti, Karamanoğulları ve Germiyanogulları hakkında da az da olsa değerli bilgiler ihtiva etmektedir (Kanat, 1991, s. 5).

3. *Es-Sülûk Li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk'ta Eyyûbîler*

Es-Sülûk'te ilk ele alınan konu Eyyûbi ailesinin köken olarak hangi millete bağlı oldukları ve nereden geldikleri meselesi olmuştur. Günümüze kadar süregelen Eyyûbilerin nesebi meselesi hâlen bir çok tarihçi ve siyasetçi tarafından tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Onların Türk, Kürt ya da Arap oldukları konusundaki iddialar, iddia sahiplerinin ait oldukları topluma, buldukları konuma ve konuya hangi bakış açısıyla baktıklarına göre değişiklik göstermektedir (Şeşen, 2012, s. 18; Yakıt, 2019, s. 469-484; Gürbüz, 2012, s. 387-389; Oflaz, 2016, s. 37-60).

Makrîzî, Eyyûbî ailesinin Azerbaycan sınırında Arran ve Gürcistan'ın kesiştiği bölgede bulunan Duvîn kasabasında yaşayan Kürt Hezbanîye aşiretinin Revadiye kolundan geldiklerini kabul etmektedir. Bu iddiasının yanı sıra Yemen hakimi İsmail b. Tuğtekin b. Eyyûb'ün ataları Mervan'ın Ümeyyeoğulları (Emeviler) soyundan geldiğini iddia ettiğini ve amcası el-Melikü'l-Adil'in bu iddiayı reddettiğini not düşerek bir zihin karmaşasına neden olmaktadır. Burada asıl odaklanılması gereken ana fikir, Eyyûbî ailesinin nereden geldiği hususu değil, onların tüm İslâm topraklarını Haçlı ve Moğol musibetleri karşısında savunarak, maruz kalabilecekleri büyük zulümleri önlemeleri ve onları yok olmanın eşiğinden çekip çıkarmalarıdır (Şeşen, a.g.e., s. 18; İbn Kesîr, XIII, 2017, s. 88; İbn Vâsıl, 1960, s. 73; Aslantaş, 2003, s. 781-788).

Selâhaddin Eyyûbî'nin babası ve amcasının evvela Selçuklu emiri olan Bihruz el-Hâdim ve sonrasında Atabey İmâdüddin Zengî ile oğullarının himayesinde bulunmaları sayesinde, onun da Selçuklu Türk idari ve askeri teşkilat kültürünü alarak yetiştirdiği ve bunu da kendi devlet yönetimine aksettirdiği gün gibi aşikardır. Selâhaddin'den sonra gelenler de onun kurmuş olduğu bu ordu ve devlet teşkilatını ufak tefek değişimler hariç olduğu gibi devam ettirdiler. Tüm Türk-İslâm devletlerinde olduğu gibi onları farklı kılan "*Sultan*" ve "*Melik*" ünvanlarının yanı sıra diğer hakimiyet alametlerini de kullandılar. Devleti her zaman hanedanlık üyelerinin ortak malı olarak gördüler. Hak iddialarını ve idari taksimatları bu görüş doğrultusunda yaptılar (Şeşen, 1987, s. 203-427; Kuşçu, 2013, s. 186-425; Alptekin, 1990, s. 117-120).

Genç yaşta içinde bulunduğu zor şartlara rağmen eline geçen fırsatları doğru zamanda doğru yerde kullanarak büyük bir hanedanlık kurması Sultan Selâhaddin'in hem askeri hem de siyasi bir deha olduğunun ispatı olsa gerektir. Eyyûbî Devleti'nin kurulmasıyla bölgede olan bölünmüşlük ve Müslüman devlet adamlarının kendi arasında yaşadığı mücadelelerin azaldığı görülse de günümüzde bile hâlâ bu bölünmüşlük ve mücadelelerin devam ettiği görülmektedir. Her ne kadar Haçlılar ve Moğollar bölge halkına musallat olsalar da onların bölgedeki varlıkları Müslüman melik ve emirlerin ortak bir paydada buluşmalarını, kendi aralarında yaşadıkları çekişmeleri kısa bir sürede olsa ertelemelerini sağlamaktadır. (Keleş, 2022, s. 20-25; Şeşen, 1995, s. 233-235; Humpreys, 2007, s. 363-368).

Selâhaddin Eyyûbî döneminde uygulanan siyasetin temel gayesi; Haçlıların eline geçen tüm toprakların onlardan geri alınarak bu şirazedden çıkmış topluluğun geldikleri diyarlara geri gönderilmesi ve Müslümanların sünnî Abbasi Halifeliği'ne bağlı kalarak tek bir çatı altında birleştirilmesiydi. Lakin Eyyûbîlerin etraflarında mevcut bulunan Selçuklular, küçük çaplı emirlikler ve gayrimüslim toplulukların ihtirasları ve bölge üzerinde gütmüş oldukları

hakimiyet arzuları bu gayenin gerçekleştirilmesine engel olmaktadır (Şeşen, 1987, s. 69-72; Kuşçu, 2013, s. 75-79; Polat, 2015, 63; Merçil, 1990, s. 417-425).

Müslümanları bir arada tutma ülküsü ileri sürülerek Selâhaddin Eyyûbî de dâhil hüküm sürmüş tüm Eyyûbî sultanları Anadolu, Yemen ve diğer Müslüman hükümdarların hakimiyet sahasında bulunan topraklar üzerine seferler düzenlediler. Eyyûbîlerden öncede sonrada devam eden ve günümüze kadar da süregelen bu ülkü için yapılan seferlerin sonucu ise sebepsiz yere aynı dinden, aynı ırktan bazen de aynı aileden sayısız masum insanın öldüğü, geriye sağ kalanların ise açlık ve sefalet içinde bir yaşam sürdüğü ve hiçbir idealin başarıya ulaşamadığı gerçeğiyle karşı karşıya kalışımız olmuştur (Merçil, a.g.e., s. 417-425; Korkusuz, 2015, s. 6-8; Çakmak, 2015, s. 16-25; Doğan, 2016, s. 4-20; Alkan, 2016, s. 17-33).

Selâhaddin Eyyûbî'nin büyük bir lider ve büyük bir komutan olduğunu daha evvelden zikretmiştik. Lakin onun mahiyetinde bulunan devlet adamlarının alim ve sadakatli oldukları, görevlerini büyük bir mahirlikle yerine getirdikleri de göz önünde tutulmalıdır. Bu vesileyle Sultan'ın onlar olmadan tek başına başarılı olması farazi kalacaktır. Selâhaddin Eyyûbî'nin kurmuş olduğu devletin yönetim kademelerine doğru devlet adamlarını atayarak onlara hak ettiği saygıyı gösterdiğini görmekteyiz. Bu sayede devlet adamları arasında oluşabilecek iç çekişmeleri en aza indirgeyerek ülkede istikrar ve güven ortamını sağlayabildi. Liyakatli insanların devleti adilane bir şekilde yönetmeleri sayesinde halk huzur ve güven içinde yaşadı ve insanlar daha az suça karıştı. Ayrıca onun döneminde sebepsiz olarak devlet adamlarının sık sık görevden alındığına veyahut cezalandırıldığına, insanların açlıktan öldüğüne dair haberlere neredeyse hiç rastlanılmadı (Kolukisa, 2022, s. 21-145; Broadhurst, 1980, s. 35-100).

Sultan'ın ölümüne müteakip melikler arasında başlayan hakimiyet mücadelesi ve iç çatışmalar bir yandan devletin gücünü azaltırken diğer yandan da onun döneminde uygulanan siyasi gayeden uzaklaşılmasına sebep oldu (Holt, 2020, 108-116). Bunun yanı sıra doğru devlet adamlarının doğru devlet kademesinde bulunmaması ve onlara hak ettikleri değer verilmemesi ülkenin içinde bulunduğu durumu iyice çıkmaza soktu. Her ne zaman bir hükümdar ölse veya yönetime başka bir melik gelse genel olarak görevde olan eski devlet adamları ile anlaşamayarak onları görevden uzaklaştırdı ve hatta bazılarını infaz bile ettirdi. Devletin yönetimi için kişiler arasındaki bölünmüşlük, ihtiras ve çekişmeler bir yandan istikrarı ve ekonomiyi mahvederken diğer yandan devletin sonunu hazırladı. Şam meliki el-Melikü'l-Efdal'in veziri Ziyâeddin İbnü'l-Esir örneğinde olduğu gibi liyakatten ziyade yalan dolan ve entrika ile devlet kademesinde görev alan kişiler hem devleti hem de sultanı büyük bir felakete sürüklediler. Oysaki el-Efdal diğer meliklere kıyasla çok şanslıydı. Çünkü mahiyetinde Selâhaddin Eyyûbî'nin sırdaşı ve vezirliğini yapmış Kadı el-Fâzıl, İbn Şeddat ve el-İsfahânî gibi birçok önde gelen tecrübeli ve alim devlet adamı mevcut idi.

Devlet kademesinde yaşanan idari yönetim zafiyeti Eyyûbîlerin sahip oldukları topraklarda ekonominin çökmesine, huzur ve refah ortamının kaybolmasına sebep oldu. Halkın çoğu fakirleşirken azınlıkta olan bir kısım zenginleşti. Fakirler için kaçınılmaz son açlık ve sefaletti. Nil'in su basması çok az olduğunda veya tamamen hiç olmadığında çevresindeki kırsal alanların eksik sulanması ve gübrelenmesi sonucu büyük bir yiyecek sıkıntısı baş gösterirken, yaşanan çekirge istilasası da krizi iyice şiddetlendiriyordu. Bütün bu olanlara bir de savaşlar ve salgın hastalıklar eklenince durum iyice çıkmaza giriyordu (Kolukisa, 2022, s. 165; Broadhurst, 1980, s. xxv).

Makrîzî kısa bir zaman dilimi içerisinde iki yüz yirmi bin insanın öldüğü sırada Mısır'da olan korkunç bir kıtlığı tarif etmektedir (Kolukisa, a.g.t., s. 195; Broadhurst, a.g.e., s. 139). Onun tarifine göre; İnsanlar açlık yüzünden ilk başlarda toprak, gübre ve köpekleri yiyorlardı. Köpek bulamayan insanlar artık insan cesetlerini bir çırpıda yiyip bitiriyorlardı. Aileler bile ölmüş çocuklarını kızartarak onları yiyorlardı. Benzer davranışlara en çok daha iyi hanelerde rast geliniyordu (Kolukisa, a.g.t., s. 166; Broadhurst, a.g.e., s. 116). Çoğu kimse yiyecek için diğerlerini katlederken, sadece öldürülüp yenilmeleri maksadıyla çağırılan çok sayıda tabip ortadan kayboluyordu. Bu davranış artık öyle sıradan hale gelmişti ki insanların öğlen ve akşam yemekleri bu cesetlerden oluşuyordu ve artık bunu yapan kişiler kınanmıyordu (Kolukisa, a.g.t., s. 195-197; Broadhurst, a.g.e., s. 140; İbn Kesîr, XIII, 2017, s. 107).

Ticari emtialar o kadar azalıyordu ki zenginler bile satın alamıyordu. Yığınlarca cesedi gömmek için yeteri kadar mezar kazıyıcı bulunamıyordu. Mevcut olanlarda işin stresiyle yeterince derin kazamıyordu. Sonucunda ortalığa yayılan cesetlerin kötü kokusundan dolayı mezarlıklara yaklaşılamıyordu (Kolukisa, a.g.t., s. 166-167; Broadhurst, a.g.e., s. 117). Açlık ve sefalet yüzünden beş yüz kişilik köylerde sadece iki veya üç kişi kalıyordu. Mısır'dan Suriye ve daha verimli yerlere doğru göç etmek isteyen insanların da çoğu yolda hayatlarını kaybediyorlardı (Kolukisa, a.g.t., s. 197; Broadhurst, a.g.e., s. 139).

Diğer taraftan zenginler ise bolluk zamanında şaşalı hayatlarını sürdürmekteydiler. Makrîzî, Sultan el-Adil'in kızı Dayfe'nin Halep meliki el-Aziz'le evlendiği zaman, elli bin dinarlık bir çeyiz ve yüz deve mahfesi üzerindeki görevli bakire kızlarla beraber gelinin eşyalarını yeni evine taşımak için elli öküze ve beş yüz deveye ihtiyaç duyulduğunu rivayet etmektedir. Damat da geline kıymetli inciler, değerli taşlardan bir taç, beş adet altınla süslü kehribar kolye, yüz elli altın ve gümüş eşya, birçok giysi, sayısız hizmetçi ve köle vermekteydi (Kolukisa, a.g.t., s. 217; Broadhurst, a.g.e., s. 139; İbn Vâsıl, 1960, s. 213-214). Prenses ilk çocuğunu doğurduğunda on adedi altın ve gümüşten, diğerleri abanoz ve sandal ağacından beşikler ve zengin kıyafet parçalarının yanı sıra, iç içe geçmiş inciler, yakutlar ve safirden elbiseler hediye edilmekteydi (Kolukisa, a.g.t., s. 217; Broadhurst, a.g.e., s. 157).

Makrîzî'nin aktarımlarına göre günümüzde olduğu gibi Eyyûbîlerin de fakirlik ve sefaletin artmasıyla halka yardım etmek için "*Devlet Sadaka Yardım Bürosu*" (Dîvânü'l Zekât) kurduğu görülmektedir. Örneğin; bu kurum sayesinde insanlara H. 592 (M. 1195/1196) yılında yıllık olarak elli iki bin dinarlık yardım yapıldığı dikkatleri çekmektedir (Kolukisa, a.g.t., s. 166; Broadhurst, a.g.e., s. 116). Yapılan yardımlar sayesinde Sultan'ın halka hoş gözükmesi ve sosyal devlet olmanın gereği mi yerine getirilmiştir? Yoksa insanları muhannete muhtaç bırakarak onları yardıma bağımlı hale getirme siyaseti mi güdülmüştür? Bu husus tamamen konuyla ilgilenen kişilerin takdirine bırakılmıştır.

Ayrıca halka yardım etmenin yanı sıra medrese, külliye, hastane, cami, hankâh, tekke ve zaviye gibi kurum ve kuruluşları idare etmek için vakıflar da kurulmaktaydı. Onlara tahsis edilen iktalar ve verilen bağışlar sayesinde kurumların kimseye muhtaç olmadan idameleri sağlanmaktaydı. Bugüne kadar varlığını sürdürebilmiş olan vakıf geleneğinin ortaçağda ortaya konulan en önemli ve en yararlı faaliyetlerden birisi olduğunu söyleyebiliriz (Kolukisa, a.g.t., s. 132, 164; Şeşen, 1987, s. 280; Kuşçu, 2013, s. 319, 364; Kozak, 1994, s. 14-15).

Ekonomik durumla ilgili üzerinde durulması gereken bir hususta hükümdarların mali durumlarıdır. Onların sefere çıkması ya da sahip oldukları toprakları ellerinde tutmaları, askeri dehalarının yanı sıra içerisinde buldukları ekonomik duruma da bağlı idi.

Hazinesinde yeteri kadar para bulunmayan hükümdarlar, çıkacakları sefer ya da yapacakları savunma için ihtiyaç duydukları asker ve parayı civarda bulunan devlet adamları ile zengin eşraftan talep etmektedir. İstedikleri desteği alabilmek için onlara vaatlerde bulunurken çeşitli tavizler de vermektedirler. Maaşların ödenmemesi, kendilerine vaat edilen iktalar, tavizler ve ganimetlerin verilmemesi durumunda bu kişiler ya isyan çıkarmakta ya taraf değiştirmekte ya da savaşı terk edilip gitmektedirler. Bu tür davranışlar alt kademede askerlerden ziyade üst kademede bulunan emir ve devlet adamları arasında yaygın olup, neredeyse adet haline gelmiştir. Bahsedilen bu hususlar hem Haçlı Seferleri hem de sultanların kendi aralarındaki mücadelelerinde açıkça görülmektedir (Kolukısa, a.g.t., s. 155, 161, 167, 187; Broadhurst, a.g.e., s. 108, 113, 117, 132; Kavas, 2022, s. 2-37; Kanat, 2019, s. 27; Yürekli, 2017, s. 264).

Göze çarpan bir diğer ekonomik husus ise saray ile hane halkının ihtiyaç ve harcama giderlerinin karşılanması için başvuru rutin dışı yöntemlerdir. Zaman zaman saray ile hane halkının maddi olarak desteklenmesi ve işlerinin görülmesi gayesiyle yapılan hizmetlerin ücretlerinin ödenebilmesi için gerekli olan meblağ esnaftan ölçüm ve ödeme yapılmadan gasp edilerek alınıyordu. Bu işlerden sorumlu bazı memurlar da saray eşrafına tahsis edilen miktarın bir bölümünü menfaatleri için kendi zimmetlerine geçiriyorlardı. Saraya ses çıkaramayan esnaf ise ürün fiyatlarını artırarak kayıplarını telafi etmeye çalışıyordu (Kolukısa, a.g.t., s. 166-169; Broadhurst, a.g.e., s. 117-118).

Yukarıdaki uygulamaya benzer olarak Müslüman bir devlet olan, aynı zamanda Abbasi Halifeliği'ne tabi bulunan Eyyûbîlerde ekonomide işler kötüye gitmeye başladığında Sultan'ın masasındaki tüm erzaklar ile Sultan'ın hane halkı erzaklarının masrafları bira ve şarap imalathanelerinin kiraya verilmesiyle karşılanıyordu. Bu sebeple tavizler verilerek onların ürettikleri ürünlerin tezgahlarda ve dükkanlarda sergilenmesine ve satılmasına izin veriliyordu (Kolukısa, a.g.t., s. 169; Broadhurst, a.g.e., s. 118). Hatta Ramazan ayında şarap yapmak, açıkta üzüm ve şarap küplerini alıp satmaktan uzak durarak saygı duymak adet olmasına rağmen bu mübarek ayda da şarap üretimi ve tüketimi açıktan yapılıyordu. Bazen de bu tür davranışların gözlerden uzakta yapılmasına göz yummak için, devletin merkezi Kahire'de bulunan meyhanelerin İskenderiye'ye taşınması emrediliyordu (Kolukısa, a.g.t., s. 171; Broadhurst, a.g.e., s. 120). Makrîzî, H. 577 Yılı (17 Mayıs 1181-6 Mayıs 1182) yılı hadiselerinden bahsederken Kahire'den taşınan meyhanelerle beraber İskenderiye'de bulunan şaraphane sayısının çoğaldığını ve bunlardan yaklaşık yüz yirmisinin tahrip edildiğini belirtmektedir (Kolukısa, a.g.t., s. 70; Broadhurst, a.g.e., s. 64). Anlatılan her iki olayda da devletlerin karşılaştıkları olumsuz ekonomik koşullarda sahip oldukları ilkelerden tavizler verdikleri ve gayriresmî ya da etîge aykırı eylemleri görmezden geldikleri sonucuna varmaktayız.

Eserde mevzu bahis yapılan Eyyûbîler döneminin idari ve ekonomik konularından sonra birazda sosyal ve kültürel olaylara bakmamız icap ederse, burada ilk dikkati çeken husus Makrîzî'nin defaten dile getirdiği Nil Nehri'nin taşkın zamanı su yolunun açıldığında kadın ve erkeklerin bir araya gelerek uygunsuz ve utanç verici hareketlerde bulunmalarıdır. İnsanların güpegündüz alenen bu tür bir ilişki içerisinde bulunması ve hiç kimsenin onları kınamaması oldukça hayret verici bir durumdur (Kolukısa, a.g.t., s. 172; Broadhurst, a.g.e., s. 121).

Müellif o dönemde yapılan şenliklerden bahsederken yılın belli bir zamanında nevrüz kutlamalarının yapıldığını anlatmaktadır. O zamanlarda insanların coşku içinde şenlikler

yaptığı, birbirilerine sular serpiştirdikleri ve yumurtalar attıkları bilgisi dışında ayrıntıya girmemektedir (Kolukisa, a.g.t., s. 172, 180; Broadhurst, a.g.e., s. 121, 125).

H. 592 yılı (6 Aralık 1195-24 Kasım 1196) hadiseleri anlatılırken bu zaman diliminde yaşanan sıra dışı bir olay dikkatimizi çekmektedir. Bu sıra dışı olay zamane sultanı el-Melikü'l-Azîz'in piramitlerin yıkılarak, onlardan çıkacak taşlarla Dimyat duvarlarının güçlendirilmesini emretmesiydi. Kaynakların anlatımına göre büyük bir insan kitlesinin bu iş için görevlendirilmesine rağmen, piramitten günde ancak bir veya iki taş parçası ayrılabiliyorlardı. Ayrılan taşlar büyük bir gürültüyle yere düşüyor ve kumlara gömülüyordu. Onları oldukları yerden taşımak için kırıp parçalamaya çalışıyorlardı. Bütün bunlar içinde son derece güç sarf ediyorlardı. Lakin sekiz ay süren bir çabadan sonra başarısız olup bu işi yapmaktan vazgeçmişlerdi (Kolukisa, a.g.t., s. 173; Broadhurst, a.g.e., s. 122; Can, 2013, s. 73).

Dönemin kaynakları durumun güçlüğünü; bir taş ustasına bin dinar karşılığı kopardığı taşı yerine koyup koyamayacağı sorulduğunda, onun da teklif edilen paranın fazlası verilse bile bunun imkansız olduğunu söylediği şekilde ifade etmektedirler (Bağdadî, 1998, s. 94-95). Görülüyor ki Eyyûbî döneminde piramitlere zarar vermek isteyen bu insanlar, kendilerinden binlerce yıl önce inşa edilen piramitlerin sadece sökümü karşısında bile çaresiz kalmaktadır. Günümüzde bile hâlâ Mısır piramitlerinin yapım teknolojisi, matematiksel hesaplamaları ve inşa süreci gizemini korurken, araştırma ve incelemelerin devam ettiğine şahitlik etmekteyiz.

Kahire'de yaşanan sıra dışı olaylardan bir tanesi de bir grup insanın geceleri alem yapıp rast geldikleri insanlara saldırması ve sonrasında da saldırıya uğrayan insanlarla ilgili ne yakınlarının ne de oranın mülki amirinin hiçbir soruşturma yapmayarak olanlara göz yummasıdır. Makrîzî buna benzer hadiselerin neredeyse her gece yaşandığını ve de halk tarafından artık olanların olağan karşılandığını ifade etmektedir. Hatta bir keresinde su kanalı kenarında altı kişinin bağlı olarak cesetlerinin bulunduğunu, olayla ilgili herhangi bir ifşa ve soruşturma işleminin yapılmadığını yazmaktadır (Kolukisa, a.g.t., s. 173; Broadhurst, a.g.e., s. 122). Evvelce bahsedilen insanların öldürülüp yenilmesi, mallarının gasp edilmesi de dahil bu tür vukuatların göz ardı edilmesi bizleri Eyyûbî hanedanlığı döneminde asayiş işlerinin (Şurta ve Hisbe Teşkilatı) nasıl sağlandığına ve yönetildiğine dair araştırma yapmaya teşvik etmektedir (Yılmaz, 2003; eş-Şeyzeri, 1993).

Makrîzî yukarıda anlatılanların tersine Eyyûbîlerde eski Müslüman devlet geleneklerinde mevcut bulunan Adalet Divanlarının (Mezâlim Meclisi) kurulduğunu defaten dile getirmektedir. Bilindiği gibi zulme veya haksızlığa uğrayan herkes bu divana rahatça başvurabiliyor, hükümdar dahil kim olursa olsun kendisini mağdur eden kişi ve kişiler hakkında şikayetini dile getirebiliyordu. Bu tür bir uygulamanın olduğu bir diyarda bazı kimselerin bir araya gelip sebepsiz yere insanlara zarar vermeleri sonucu yaşananlar karşısında ne yakınlarının ne de mülki idarenin kayıtsız kalması kanaatimizce imkan dahilinde gözükmemektedir. Sadece akıllara günümüzde de yaşanan gayriresmî yapılanmalardan dolayı o dönemin koşullarında insanların korkmuş olabileceği kuşkusunu akıllara getirmektedir (Kolukisa, a.g.t., s. 116, 172, 353; Broadhurst, a.g.e., s. 88, 121, 265; Kuşçu, 2009, s. 218-220; Akyüz, 2002, s. 210-234).

Astronomların güneş sistemi ve yıldızların hareketlerini inceleyip tahminlerde bulunması, Kahire'de kurulan Nilmetre sistemi, hükümdarların alimlerle bir araya gelip onlarla münazaralar yapmaları, tabiplerin teşhis ve tedavi yöntemleri, ayrıca Makrîzî'nin her yılın sonunda ölen bir çok alim kişiyi zikretmesi Eyyûbîler dönemindeki alimler ve ilmi faaliyetler

konusunda bizlere malumatlar vermektedir. Müellif, sultanların ilime ve alimlere düşkün olduklarını, onların sayesinde ilim ve edebiyatın yıldızının parladığını öne sürmektedir (Kolukisa, a.g.t., s. 114, 314; Broadhurst, a.g.e., s. 86, 229; Kaya, 2005, s. 52; Şeşen, 1995, 221-242). Mesala el-Melikü'l-Kâmil dönemini anlatırken; aralarında Tâceddin el-Urmevî, Kadı Efdalüddîn el-Hûne'î ve Kazasker eş-Şerîf Şemseddîn el-Urmevî'nin olduğu bir çok seçkin kişinin onun sarayına sık sık uğradığı, sultanın sarayında kalarak yanına yataklarının yapıldığı ve böylece gece boyunca muhabbet ettikleri, onlara bol ve cömert bir yaşam sağladığı aktarılmaktadır (Kolukisa, a.g.t., s. 114, 313-314; Broadhurst, a.g.e., s. 229-230).

Yukarıda bahsedilen Nilmetre sistemi Şii Fâtımî Halifeliği zamanında da kullanılmaktaydı. Eyyûbîler, bölgede yapılan tarıma hayat veren Nil Nehri'nin her hareketini bu muhteşem düzenle takip edebilmekteydiler. Nilmetre'de yaptıkları ölçüm sonucunda bir yandan sulamayı kontrol ederlerken diğer yandan elde edilecek tahmini ürün miktarını ve alınacak vergiyi hesap edebiliyorlardı (Kaya, 2005, s. 52-53; Öztürk, 2020, 134-138).

Buraya kadar üzerinde durduğumuz sosyal, kültürel ve iktisadi meseleler yaşanırken, Eyyûbîler bir yandan Ortadoğu'nun başına bela olan Frenklerle uğraşmakta diğer yandan topraklarına komşu olan müslim yada gayrimüslim emir ve hükümdarlarla bölge üzerinde üstünlük mücadelesi vermekteydiler. Eyyûbîlerin yüz yüze kaldıkları meselelere Sultan Selâhaddin'in ölümüne müteakiben meliklerin kendi içlerinde başlayan taht kavgaları da eklendi. Tüm bu yaşananlar yetmezmiş gibi artık devletin yıkılmaya yüz tuttuğu dönemde karşılıklı Doğu'dan akın akın gelen Moğollar ve onların önüne katıp sürüklediği Harezşahlar ve Türkmen aşiretleri sorunu ortaya çıktı.

Eyyûbîlerin genel kabul görmüş devlet politikası; Kudüs'ün Haçlılardan geri alınması, onların geldikleri topraklara geri gönderilmesi ve sünnî Abbasi Halifeliğinin gücünün tesis edilerek dağılmış olan Müslüman aleminin bir çatı altında toplanması idi. Makrîzî, Eyyûbîler ile ilgili dönemi anlatırken hadiselerin neredeyse büyük bir bölümünü onların en büyük gayeleri olan Frenklere karşı olan mücadeleleri oluşturmaktadır. Eyyûbîler hanedanlıkları boyunca Mısır, Suriye ve Kudüs bölgesinde III., IV., V., VI. ve VII. Haçlı Seferlerine karşı neredeyse diğer hiçbir Müslüman emir ve hükümdardan yardım almadan tek başlarına mücadele etmek durumunda kaldılar. Bazen onlara karşı saldırgan bazen de sulh yoluna giderek bu topraklardaki Müslüman hakimiyetini ve varlığını korumaya çalıştılar (Demirkent, 2004: 117-219; Şeşen, 2007; Polat, 2015, s. 3; Çekiç, 2020; Stevenson, 1907, s. 205-325; Humphreys, 2007, s. 359-378).

Bu dönemde Ortadoğu'daki Müslümanlar ile Frenkler arasında mevcut bulunan ilişkiyi irdeleyecek olursak; Eskiçağ ve Ortaçağ zamanlarında Ortadoğu'da olan olayların idrak edilmesinde olmazsa olmaz şart, onlara sıkıntı veren ve bugün de Avrupa'yı etkileyen sosyal, ekonomik ve politik sorunların öneminin anlaşılmasıdır. Ortadoğu ile Avrupa arasındaki ilişki antik çağlara kadar ulaşmasına rağmen, ciddi olarak Haçlı seferleriyle birlikte gelişmeye başlayarak günümüze kadar da süre gelmektedir Avrupa ile Asya arasında sürekli olarak değişen, ilk olarak Yunan ve Pers bölgeleri arasında iddia edilen sınırlar sürekli "*Doğu Sorunu*" olarak tarif edildi. Haçlı seferleri ve Haçlı karşıtı Müslüman seferleri bu sorunun ortaçağdaki belirtileri oldu (Broadhurst, 1980, s. xiii.).

Bütün bu yaşananlara rağmen yapılan seferler sonunda Haçlılar ve Müslümanlar arasında büyük bir etkileşim gerçekleşti. Frenkler, yabancı oldukları Doğu'dan önemli kazanımlar elde ettiler. Doğu'nun rahatına ve lüksüne alışmış olarak Avrupa'ya geri döndüklerinde, Suriye

kıyılarında yetişen şeker ile biber, zencefil, karanfil, sarısabır, zeytin, karpuz, şeftali, mısır, susam, keçiboynuzu ve pirincin enfes tatlarını kendi ülke insanlarıyla tanıştırdılar (Demirkent, 2002, s. 213). Kendilerini ve kadınlarını zarif yeni kürklü kumaşlar, kadifeler, satenler, ipekler ve Musul'dan tülbentler, Bağdat'tan gölgelikler, Şam'dan da Şam kumaşı ile süsleyip donattılar (Hasse, 2020, s. 240). Çıplak kalelerine perdeler, halılar ve divanlar getirdiler. Zarif giysilerini ve mobilyalarını kan kırmızı, lila ve mor gibi boylarla renklendirdiler. Frenkler boyamada, dekorasyonda ve diğer sanatsal alanlarda birçok şeyi Bizanslılardan ziyade İslâm'dan öğrendiler. On ikinci yüzyılın başlarında, Araplar ilk olarak Çin'de yapılan kâğıdı Sicilya'da tanıttılar (Hasse, 2020, s. 232; Sezgin, 2015, s. 177). Orada ve Palermo'da da süslü, sırmalı kumaşlar ve hilatler yapan Doğu'nun tiraz imalathanelerini taklit eden fabrikalar kurdular (Broadhurst, 1980, s. xxi).

Yine İtalyan denizciler Çin'de icat edilen pusulanın kullanımını, seyrüsefer için ilk alet kullanan Arap denizcilerinden öğrendiler (Demirkent, 2002, s. 217). Suriye'deki camın üretim teknikleri ve sırları H. 675/76 (M. 1277) yılında Antakya'nın Haçlı prensi VII. Bohemond tarafından Venedik'e satıldı (Çakmakçı, 2012, s. 112). Müslüman çömlekçiler seramik sanayisini Fransa ve İtalya'ya tanıttılar. Şövalyeler savaş sanatında çok şey öğrendiler. Bir şeyin altını kazarak onu yıkmayı, tünel kazmayı, Tatar yaylarının, mancınıkların, koç başlarının, zırh altındaki yorgansı örtü katmanların ve füze gibi kullanılan yanıcı maddelerin kullanımını Müslümanlardan öğrenildi (Sezgin, 2015, s. 91-138). Halihazırda askerî mimaride sağlam tekniklere sahip olmasına rağmen, Haçlılar kendi tek duvarlı eski iç kaleleri ve dış duvarları yerine birbirini takip eden daire şeklindeki hisarları iç içe olan kalelerle değiştirmeyi öğrendiler. Şimdiye kadar, sadece borular ve trompetlerden oluşan bandolarına kopuz ve kös eklediler. Mızrak oyunu oynamayı keşfettiler. Ayrıca Müslümanlardan armacılık ilmini kaptılar. Azur (lacivert) renk kavramı Arapçadan gelmektedir. Çift başlı kartal ve fleur de lys (zambak sembolü) Müslüman armacılığından geçirildi. Ayrıca askeri bilgilerin iletilmesi için posta güvercinlerinin kullanılması da Araplardan öğrenildi (Broadhurst, a.g.e., s. xx-xxv).

Haçlı Seferleri'nin belki de en önemli sonucu, Frenklerin Ortadoğu'da karşılaştıkları Müslümanların yeni fikir ve yöntemlerinden etkilenerek eski çağlardan beri sahip oldukları gelenekçi köklerinden kopmaya başlamalarıydı. Uzun süredir kaldıkları bu topraklarda kendi yaşam tarzlarından tamamen farklı olan bir ırk ve dinle karşı karşıya kalmaları onları ister istemez mukayese yapmaya zorladı. Elde ettikleri yenilikler sayesinde ortaya çıkan aydınlanma ve araştırma merakı, onların ileride müreffeh bir hayat yaşamalarını sağlayacak olan Rönesans'ın yolunun açılmasına sebep oldu. Ayrıca uzun süredir kaldıkları Müslüman topraklarında kendilerinden olmayanlarla yapmış oldukları evlilikler, girmiş oldukları sosyal ve ticari ilişkiler sayesinde Batı ile Doğu arasındaki keskin ayırım kaybolmaya başlarken, Frenkler ister istemez Doğu kültürüne ait kıyafetleri ve adetleri de kanıksamaya başladılar (Cahen, 2016, s. 326-330 Demirkent, 2002, s. 217).

Bunun yanı sıra Müslümanlar da Frenklerden etkilendi. Fakat onlardan çok az şeyler alabildiler. Yukarıda zikrettiğimiz gibi ortaçağda ilmi ve siyasi konularda Batı'ya kıyasla üstün bir konumda olan Ortadoğu Müslüman toplumları zamanla bu üstünlüklerini kaybettiler. Frenkler yaşadıkları Rönesans ve Reform hareketleriyle beraber yeni bir aydınlanma çağını başlattılar. Sonrasında da monarşiye ve oligarşiye karşı baş kaldırarak, belirli bir kişinin veya kişilerin hegemonyasını ortadan kaldıran yeni bir yönetim sistemi kurmayı başardılar. Bu sayede günümüzde müreffeh bir yaşam tarzına kavuştular. Ortadoğu'daki Müslümanlar ise Frenklere kıyasla Batı'da gerçekleşen bu yenilikçi akıma ayak

uydurmakta zorlandılar. O zamana ait alışkanlıklarının çoğunu ve aralarında süre gelen bitmek tükenmek bilmeyen kavgalarını da günümüze kadar getirmeyi başardılar. Şimdilerde bana göre kendilerini modern çağın gereği "*Batılı*" olarak isimlendirilen Frenkler, açıktan söylemeler de Ortadoğu'ya demokrasi ve insan haklarının ihlal edildiği gerekçesiyle sürekli olarak ve de hiç tepki çekmeden müdahale etmektedirler. Kurdukları birlikteliğin adını da Haçlı Ordusu değil de "*Koalisyon Güçleri*" ya da "*Barış Gücü*" olarak ifade etmektedirler.

Es-Sülûk'te mevzu bahis olan hususlardan bir diğeri de daha evvel de bahsettiğimiz gibi Eyyûbîlerin saltanatları boyunca kendilerine komşu olan müslim ve gayrimüslim devletler, beylikler ve küçük siyasi teşekküller ile birbirlerine karşı üstünlük kurma ve daha fazla toprağa sahip olma mücadeleleri idi. Eyyûbîlerin sahip oldukları topraklarının kuzeyinde ve doğusunda Türkiye Selçukluları, Gürcüler, Ermeniler ve diğer küçük beyliklerden oluşan güçlü komşuları vardı. Başta Türkiye Selçukluları olmak üzere diğer siyasi teşekküller de Eyyûbîlerin içinde bulunduğu duruma göre bölgeye hakim olmak veyahut onlardan biraz da olsa toprak koparmak için sürekli olarak sınır bölgelerinde bulunan topraklara saldırdılar. Onları en çok zora sokan ise diğerlerine nazaran daha fazla güce sahip olan Türkiye Selçuklu Devleti idi. Eyyûbî topraklarının doğu ve kuzey bölgelerinin yönetimine atanan melikler ve onlara tabi olan beylikler sürekli olarak bu sorunla uğraştılar. Melikler ve beylerin Türkiye Selçuklularına karşı yetersiz kalmaları durumunda hem Mısır hem de Suriye'den ordular gönderildi. Diğer taraftan Haçlılara karşı Mısır ve Suriye topraklarında mücadele veren Eyyûbîlerin Doğu'dan talep ettikleri yardım ise Selçuklu-Eyyûbî mücadeleleri sebebiyle zaman zaman kesintiye uğradı. Eyyûbîler ve Selçuklular bir yandan çekişirken bir yandan da sınırlarına dayanan, huzurlarını kaçıran ve kendileri için bir tehdit oluşturan Ermeniler, Gürcüler ve Harezmsahlara karşı ittifak kurdular. Karşılıklı olarak kız alıp vererek aralarında akrabalık ilişkilerini geliştirmeye çalıştılar (Özbek, 1995; 2018).

Biraz da Eyyûbîlerin saltanat döneminin sonlarına doğru ortaya çıkan Moğol hadiselerinden de bahsetmek gerekirse, bu dönemde Haçlı musibeti kadar tehlikeli olan bir tehdit daha gün yüzüne çıkmaya başlamıştı. XIII. yüzyıl başlarında Cengiz Han'ın Moğol kabilelerini birleştirerek ortaya çıkardığı Büyük Moğol İmparatorluğu, ilk olarak Orta Asya ve Çin'i kasıp kavurdu. Cengiz Han'ın ölümünün ardından yerine geçen ardılları genişlemeye devam ettiler. Çok sayıda hükümdar ve emirle beraber geniş kitleleri de yerlerinden ederek onları Batı'ya doğru göç etmeye zorladılar. Özellikle de sonraları Selçukluların dengesini bozdular. İleride Eyyûbîlerin paralı askerleri olacak ezeli düşmanları olan Harezmsahları topraklarından sürdüler. Makrîzî, Moğollarla ilgili detaylı bir bilgi vermez iken, onların bölgedeki faaliyetleri hakkında zaman zaman kısa anlatımlarda bulunmaktadır. Moğollara karşı önlem için Abbasi Halifesi'nin Eyyûbî sultanlarına ordu yetiştirmeleri için elçiler ve paralar gönderdiğinden, Musul meliki Bedreddin Lü'lü'nün Şam halkından onlara karşı mücadele etmek için paralar topladığından bahsetmektedir. Fakat genel intiba olarak Eyyûbî sultanlarının öncelikli olarak Frenklerle çarpıştıkları, onlarla mücadeleyi ikinci planda tuttıkları görülmektedir.

4. Sonuç

Genç ve dinamik bir hükümdar olan Selâhaddin Eyyûbî liderliğinde Türk, Kürt ve Arap unsurların Türk devlet geleneğine göre teşkilatlanarak vücuda getirdiği Eyyûbî Devleti, İslâm dünyasını tehdit eden Haçlı Birliği'ne karşı hem Müslümanları hem de sahip oldukları toprakları savunarak onları yok olmanın eşiğinden kurtardı. Onların ilk başlardaki gayeleri Haçlıları geldikleri topraklara geri göndermek ve dağılmış İslâm alemini bir araya toplamaktı. Selâhaddin Eyyûbî'nin Şii-Fâtımî Halifeliğini ortadan kaldırarak ve Kudüs'ü fethederek atmış

olduğu bu gayenin tohumları, ondan sonra gelen ardıllarının birbirileri ile çekişmesi, devletin kötü idare edilmesi, yaşanan ekonomik sıkıntılar, bitmek tükenmek bilmeyen Haçlı saldırıları ve bölgede bulunan diğer devletlerin müdahaleleri sebebiyle daha filizlenmeden çürümeye yüz tutmuştur. Makrîzî'de *es-Sülûk*'te ana fikir olarak; saltanatları boyunca Eyyûbî sultanlarının Selâhaddin'in muhteşem ünüyle yükseldiklerini, bununla beraber birbirlerini kırıp geçirdikleri bir entrika ve savaş karmaşası içerisinde gerileyip çöktüklerini ifade etmektedir.

Haçlı Seferleri'nin en temel gayelerinden biriside üç ilahi din için büyük bir öneme sahip olan Kutsal Kudüs kentinin hakimiyetinin ele geçirilmesi idi. Kudüs, ilk olarak Hz. Ömer tarafından H. 16 (M. 637) yılında fethedilerek Müslüman toprağı yapıldı. Bunu hazmedemeyen Hristiyanlar H. 492 (M. 1099) yılında oluşturdukları büyük bir Haçlı ordusu sayesinde kenti kendi himayeleri altına aldılar ve burada bir Haçlı Krallığı kurdular. Büyük komutan ve devlet adamı Selâhaddin Eyyûbî H. 583 (M. 1187) yılında Kudüs'ü fethetti ve onu Hristiyanların elinden çekip aldı. Kudüs, İngilizlerin H. 1336 (M. 1917) yılında kenti işgal etmesine kadar Müslümanların hâkimiyetinde kaldı. M. 1947 yılında İngilizlerin bölgeden çekilmesiyle kent H. 1367 (M. 1948) yılında kısmen Yahudi din devleti olan İsraililerin eline geçti. İsraililer yirmi yıl geçtikten sonra H. 1387 (M. 1967) yılında yasal olmayan yollarla Kudüs'ü tamamen işgal ettiler. Böylece; uğrunda koca bir kıtadan insanların yurtları ile sevdiklerini geride bırakıp akın akın geldiği, yıllardır sayısız kanlı savaşların yapıldığı, birçok insanın bu uğurda doğrudan veya dolaylı olarak can verdiği, birçok kişinin zulme uğradığı, tarif edilemez ıstırap ve çileler çektiği, belki de bu iki dini toplumu binlerce yıl refah içinde yaşatabilecek ve hesap edilemeyecek kadar hazinenin harcandığı bu kutsal topraklar için süregelen Hristiyan-Müslüman çekişmesinin galibi hiç de umulmadık bir şekilde Yahudiler oldu.

Söz Eyyûbîlere gelince, onların sonunu ne saltanatları boyunca sürekli olarak mücadele ettikleri Müslüman topraklarına bela olan en büyük ve en güçlü düşmanları Frenkler ne de bazen küs bazen barışık yaşadıkları kısaca çarpışık ilişkilerde buldukları Türkiye Selçukluları, Artukoğulları, Musul Atabeyliği, Ahlatşahlar, irili ufaklı Arap kabileleri ve ya diğer küçük beylikler getirebildi. Kaderin bir cilvesi ki onları tarih sahnesinden silen kendi elleriyle büyütüp besledikleri Türk asıllı azatlı köleleri olan Bahrî Memlûkleri oldu.

Kaynakça

- Akyüz, V. (2002). Müslüman Türk Devletlerinde Dîvân-ı Mezâlim Kurumu. *Türkler Ansiklopedisi*, 5, s. 210-234.
- Alptekin, C. (1990). Selçuklu Devletinin Askeri Teşkilatının Eyyûbî Devleti Askeri Teşkilatına Tesiri. *Belleten*, 54(209), 117-120.
- Aslantaş, Y. (2003). Memlûk Moğol Mücadelesi ve Orta Doğu Tarihine Etkileri. *Belleten*, 67(250), 781-800.
- Ayaz, F.Y. & Düzenli, A. (2018). Makrîzî (Ölümü H. 845/M. 1442) ve Mısır'da Eş'arîliğin Yayılmasına Dair Tespitleri. *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(1), 25-39.
- Bağdadî, A. (1998). *el-İfâde ve'l-itibâr fi'l-Umûri'l-müşâhede ve Havâdisi'l mu'âyene bi-arzı Mısır*. Neş. Abdurrahman Abdullah eş-Şeyh. Mısır: Hey'etü'l Mısriyye el-Amme li'l-Kitab.
- Broadhurst, R.J.C. (1980). *History of The Ayyubid Sultans Of Egypt, (Translated From The Arabic Of al-Makrîzî With Introduction and Notes)*. Boston: Twayne Publishers.

- Cahen, C. (2016). *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*. Çev. Mustafa Daş. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Can, H. (2018). *Abdüllatîf El-Bağdâdî'nin El-İfâde Ve'l İ'tibâr Adlı Eserinin İçerik Analizi*. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslâm Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır.
<https://acikerisim.dicle.edu.tr:8443/xmlui/handle/11468/4726>, Erişim Tarihi: 02.07.2021.
- Çakmak, M.A. (2015). İnanç Olgusunun ve Tarihi Olayların Türk Halkında Oluşturduğu İslâm Dünyası Algısı. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 19(1), 13-26.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tsadergisi/issue/21494/230422>, Erişim Tarihi: 11.11.2021.
- Demirkent, I. (2002). Haçlı Seferleri Döneminde Yakındoğu Kültürünün Batı'ya Taşınması ve Bunun Avrupa Toplumuna Etkileri Üzerine. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, (12), 209-218.
- Doğan, S. (2016). Türkiye'nin Dönem Başkanlığı ve İslam İşbirliği Teşkilatı. İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi.
<https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/rapor-islam-isbirligi-teskilati-ve-turkiye-nin-donem-baskanligi.pdf>, Erişim Tarihi: 09.02.2021.
- Eş-Şeyzeri, A. (1993). *İslam Devletinde Hisbe Teşkilatı*. İstanbul: Marifet Yayınları.
- Fayda, M. (2011). Târîhu'l-Ümem Ve'l-Mülûk. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 40, 92-94.
- Günaltay, Ş. (1991). *İslâm Tarihinin Kaynakları Tarih ve Müverrihler*. İstanbul: Endülüs Yayınları.
- Hasse, D.N. (2020). Alkohol'dan Ziffer'a (Alkolden Rakamlara)-Alman Dilinin Aynasında Avrupa'daki Arap Etkisi. Çev. Selâhattin Akti. *Kilitbahir*, (17), 224-248.
- Holt, P.M. (2020). *Haçlılar Çağı: 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakındoğu*. Çev. Özden Arıkan. İzmir: Isık Yayınları.
- Humphreys, R.S. (2007). XIII. Yüzyılda Eyyubiler, Memlûkler ve Latin Doğu. Çev. Mustafa Kılıç. *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XI(1), 359-378.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ. (2017). *Büyük İslâm Tarihi; el-Bidâye ve'n-Nihâye XIII*. Çev. Mehmet Keskin. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İbn Vâsıl. (1960). *Muferricu'l Kurûb fi Ahbâri Benî Eyyûb III*. Nşr. Cemalüddîn es-Şeyyâl. Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesaikü'l-Kavmiyye.
- Kanat, C. (2019). Kârimî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ek-2, 26-28.
- Kavas, İ. (2022). *Ortaçağ Siyasetnameleri Üzerine Ekonomi Politik Bir Deneme*. Ankara: İKSAD Yayınevi.
- Kaya, M. (2005). Mikyâsü'n-Nîl. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 30, 52-53.
- Keleş, M. R. (2022). Zengî ve Fâtımîlerin Eyyübîlerin Kuruluş Devri Askeri Teşkilatlanmasındaki Yeri. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, V(I), 20-28.
http://isamveri.org/pdfdrG00532/2022_1/2022_1_KELESMR.pdf, Erişim Tarihi: 17.07.2022.
- Kolukisa, Z.Ü. (2022). Es-Sülûk Li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk Adlı Eserin I. Cildi (Eyyubiler Kısımının) Çevirisi ve Değerlendirilmesi. T.C. Ankara Üniversitesi SBE Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

- Korkusuz, M.H. (2015). Selâhaddin-i Eyyûbî'nin Nil'den Dicle'ye Uzanan Ortadoğu Barış Misyonu'na Yeniden Bakmak. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 1-10.
- Kozak, İ.E. (1994). Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf. Adapazarı: Sakarya Üniversitesi Matbaası.
- Kubat, A. (2020). *Eyyûbilerde Askerî Teşkilat*. Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa.
<http://tez2.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>, Erişim Tarihi: 07.03.2022.
- Kuşçu, A.D. (2009). Eyyûbîler'de Mezâlim Mahkemeleri ve Dârü'l-Adl. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (26), 207-229.
- Kuşçu, A.D. (2013). *Eyyûbî Devleti Teşkilâtı*. Ankara: TTK Yayınları.
- Makrîzî. (1956-1973). *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti düveli'l-mülûk I-XII*. Nşr. Muhammed Mustafa Ziyâde-Saîd A. Âşûr. Kahire: Lecnetü't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr.
- Merçil, E. (1990). Sultan Selâhaddin Eyyûbî'nin Anadolu'daki Türk Devletleriyle Münasebetleri. *Belleten*, 54(209), 417-426.
- Merçil, E. (2001). MİCHAEL COOPERSON, Classical Arabic Biography, The Heirs of the Prophets in the Age of al-Me'mûn (Klâsik Arapça Biyografi, el-Me'mûn devrinde Peygamberin Vârisleri) Kitap Tanıtımı. *Belleten*, 65(243), 745-752.
- Oflaz, A. (2016). Eyyûbî Ailesinin İlk Dönem Tarihleri. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (7), 37-60.
- Özaydın, A. (2020). el-Muhtasar, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 31, 64-66.
- Özbek, S. (1995). *Türkiye Selçukluları-Eyyûbî İlişkileri (1175-1250)*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi, Ankara.
- Özbek, S. (2018). *Selçuklu-Eyyûbî İlişkileri*. Ankara: Berikan Yayınları.
- Öztürk, M. (2020). Abdüllatîf El-Bağdâdî'nin Kitâb El-İfâde ve'l-İ'tibâr İsimli Eserinde Gemiler, Nil Nehri ve Nilometre Hakkında Verdiği Bilgilere Dair. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*. (12), 117-142.
- Polat, Z. (2015). Selâhaddin Eyyûbî'nin Kuduş Haçlı Krallığıyla Yaptığı 581/1185 Yılı Antlaşması. *Journal of Islamic Jerusalem Studies*, 15, 47-68.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/beytulmakdis/issue/28529/338470>, Erişim Tarihi: 09.08.2022.
- Sezgin, F. (2015). *İslâm'da Bilim ve Teknik*. Çev. Abdurrahman Aliy. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Şeşen, R. (1987). *Salâhaddin Eyyûbî ve Devlet*. İstanbul: Çağ Yayınları.
- Şeşen, R. (1995). *İbn Fazlan Seyahatnamesi*. İstanbul: Bedir Yayınları.
- Şeşen, R. (2007). *Selâhaddin'den Baybars'a Eyyûbîler-Memlûkler 1193-1260*, İstanbul: İSAR.
- Şeşen, R. (2010). Eyyûbîler Devrinde Tıp Eğitimi. *İslam Tetkikleri Dergisi*, 9(0), 243-268.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuislamtd/issue/1186/13953>, Erişim Tarihi: 02.04.2022.
- Şeşen, R. (2012). *Eyyûbîler (1169-1260)*. İstanbul: İSAM Yayınları.

- Yakıt, İ. (2019). Salâhaddin Eyyûbi'nin Nesebi. *Belleten*, LXXXIII(297), 469- 484.
- Yıldız, G. (1998). Namık Kemal'in "Selâhaddin Eyyûbî" Biyografisi: Öncü Bir Pan-İslamist Metnin İnşasına Dair Bazı Gözlemler. *İlmi Araştırmalar*, 6, 271-287.
- Yılmaz, M. (2003). *İslam Şurta Teşkilatı (Ortaya çıkışı ve işleyişi)*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun.
- <http://tez2.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>, Erişim Tarihi: 17.01.2022.
- Yiğit, İ. (1994). Aynı'yi Yetiştiren Memlûkler Dönemi İlmî Hareketine Genel Bir Bakış. *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, (11-12), 26-45.
- Yiğit, İ. (2004). Memlûkler. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 29, 90-97.
- Yürekli, T. (2017). El-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb Hâkimiyetinde Harizmliler. *Journal of Turkish Studies*, 12(26), 255-265.
- Ziyade, M.M. (1993). El-Makrîzî ve Muâsıruhü (Makrîzî ve Çağdaşları). Çev. Cüneyt Kanat. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 8(1), 219-232.